

Anmeldelser

Thomas Højrup og Klaus Bolving (red.), *Velfærdssamfund: velfærdsstaters forsvarsform?*, København: Museum Tusulanums Forlag, 2007, 479 s., kr. 325,00.

Bogen skaber på forhånd en vis forventning. Flere ting havde givet mig et godt indtryk. For det første har bogen en spændende og original titel, der rummer en sammenkobling af emner, der normalt ikke ses sammen. Velfærd og forsvar nævnes som regel ikke i samme sætning i statshistoriske redegørelser. For det andet er bogen lækkert indbundet og spændende illustreret med kort og billeder. For det tredje er Thomas Højrup's navn for mig forbundet med originale betragtninger og nye indsigter. Det skader jo heller ikke at have etablerede navne som Lars Bo Kaspersen og Bo Lidegaard på forfatterlisten.

Da jeg så læste bogen, blev jeg både bekræftet og skuffet i mine forventninger.

Bogen levede til fulde op til mine forventninger om nye originale ideer, begreber og analyser. Således er der i hvert enkelt kapitel mulighed for at gøre spændende akademiske opdagelser. Spredt ud over bogen er der en række interessante observationer og pointer. Centralt står to begreber. Begrebet „suverænitetsdomæne“ udbreder statsbegrebet til andre enheder end stater og territorier, og begrebet „suverænitetsarbejde“ demonstrerer, at velfærdsstater er yderst forskellige, og at man må inddrage alle aspekter af kontakten mellem stat og befolkning i analysen.

Til gengæld blev jeg skuffet, fordi antologien lider af den svaghed, som næsten alle antologier lider af: manglende sammenhæng. Kapitlerne i bogen dækker så forskellige emner som idehistorie, stormagtshistorie, historien om dansk udenrigspolitik, EU's kulturpolitik, europæisk suverænitet og Singapore som velfærdsstat. Det er jo lidt af en mundfuld. Nu mener jeg ikke i sig selv, at emnemæssig mangfoldighed er et problem. Men for at få udbytte af den, skal man have et stærkt og tydeligt begrebsapparat, der kan binde emnerne sammen til en spændende helhed, der skaber ny mening. Dette begrebsapparat er slet ikke tydeligt nok præsenteret i bogen, og først i læsningen af bogens afslutning opnår man et vist overblik. Derudover lider bogen i flere kapitler af et abstrakt og knudret sprog, der mange steder skygger for meningen i teksten.

I kapitel 1 starter Thomas Højrup med at undlade at præsentere bogens hovedbudskab og kaster sig i stedet ud i længere beskrivelse (21 sider) af livsformsanalysens projekt og ideerne bag velfærdsstaten generelt. Men vi ved stadig ikke, hvad denne bogs analyse går ud på. Derefter præsenteres hen over 51 sider en analyse af Kant, Hegel og Marx, der kan give indtryk af „hvor radikalt tankegods, det er, der ligger gemt i velfærdsstaternes selvforståelse“.

Jo, men er det nødvendigt at gennemgå disse tre store tænkere for 117. gang for at nå frem til denne indsigt? Der er ingen tvivl om, at Højrup har et dybt kendskab til de tre koryfæer, men det fremmer simpelthen ikke bogens argument med dette idehistoriske intermezzo.

Først henne på side 114 begynder der at ske noget. Her forklarer Højrup, at staten må ses som et grundlæggende subjekt, der ikke er det samme som individet som subjekt. Staten kan opbygge en „defensiv dybde“, som ikke er mulig for individet. Denne defensive dybde er afgørende for statens overlevelse i anerkendelseskampen med andre stater. Højrup mener, at det er statens forsvarsevne (og ikke nødvendigvis dens offensive styrke), der betinger dens overlevelse. Forsvarsevne skal forstås bredt som politiske, økonomiske og ideologiske midler, der anvendes til at fastholde statens suverænitet. Velfærdsstaten må derfor anskues som en særlig forsvarsform, der er med til at sikre statens overlevelse. Se det er interessant. Yderligere præsenteres vi nu for to, viser det sig, kernebegreber: suverænitetsarbejde og suverænitetsdomæne. Suverænitetsarbejde angiver, hvordan staten med både politiske, økonomiske og ideologiske midler (og altså også velfærdsordninger) hævder sin suverænitet. Suverænitetsdomæne angiver det område, hvor staten mener sig suveræn, og dette er ikke nødvendigvis bundet til et territorium. Med disse to begreber giver Højrup en væsentlig tilføjelse til den institutions- og organisationsorienterede statsteori. Begreberne gør det nemlig muligt at indfange, hvor alsidig statens kamp for overlevelse er, og hvor alsidige former staten kan tage.

I kapitel 2 ønsker Lars Bo Kaspersen og Thomas Højrup at vise „rammerne og mulighedsrummet for den danske velfærdsstats udvikling og konsolidering“. Dette fører til en gennemgang af Europas og siden verdens historie fra Napoleonskrigene og frem. Analysen af, hvordan disse begivenheder sætter rammerne for den danske velfærdsstat, fylder desværre ikke så meget (ca. 10 sider af 77). Endvidere er gennemgangen kun på et overfladisk niveau styret af begreberne fra kapitel 1. Det betyder, at det er svært at fastholde sammenhængen i kapitlets argument. Alligevel er der også her flere gode pointer. På side 183 pointerer forfatterne i forlængelse af ideen om suverænitetsdomæne, at det ikke giver mening at svare på, om territorialstaten vil uddø. Territoriet har altid blot været et af flere suverænitetsdomæner for staten. Det er derfor ikke territoriet, der er centralt i diskussionen om statens fremtid, men den internationale udvikling i konstellationen af suverænitetsdomæner. Tilsvarende peger forfatterne på, at statssystemet er ændret med USA's reaktion på terrorismen. USA er gået fra at være en liberal hegemon til imperialt „suverænitetsarbejde“. Denne ændring har medført et langt mere dynamisk statssystem med flere nye aktører og suverænitetsdomæner.

I kapitel 3 ønsker Bo Lidegaard og Thomas Højrup at beskrive sammenhængen mellem Danmarks udenrigspolitik og velfærdsudvikling. En kerne-

pointe i kapitlet er, at „suverænitetetsarbejdet“ varetages ved at styrke velfærdsstaten, ved at styrke det indre fællesskab. Igen en original betragtning. Desværre handler kapitlet lidt mere om udenrigspolitik end velfærdsstatens udvikling. Sammenkædningen mellem de to fastholdes ikke. Det ses blandt andet i afsnittet „Den kolde krig som hovedfjenden“.

I kapitel 4 skifter bogen pludselig og noget uvarslet emne og analyserer nu det europæiske samarbejde. Helene Rasmussen og Marie Sandberg præsenterer en interessant vinkel på EU: skabelse af et europæisk fællesskab gennem kulturpolitik. Her ser vi styrken i antologiens statsteoretiske ideer. Højrup og co. har indset, at man for at forstå statsdannelse må brede analysen ud til områder, der normalt ikke inkluderes i sådanne arbejder. I kapitlet kritiserer forfatterne EU's kulturpolitik for at basere sig på en individualiseret kulturforståelse. I denne forståelse er målet, at de europæiske borgere skal have fælles værdier. Dermed overser EU det vigtige ved at skabe en helhed af forskelligheder. Kulturpolitikken formår ikke at skabe den helhed, den har som ambition. Det er sikkert rigtigt, men er det af de grunde, som forfatterne anfører? Her ville en sammenligning med de kulturdannende processer i skabelsen af USA og nationalstaterne have været interessant. Her tror jeg, at man ville finde, at disse processer tager meget længere tid, end forfatterne dækker med deres artikel. Kritikken af EU's kulturpolitik foretages derfor ud fra en urimelig præmis: at man kan skabe en fælles EU-kultur i en fart, hvis bare man gør det rigtigt. Men det kan man formentlig ikke på under 100 år.

I kapitel 5 skriver Dorthe Andersen om udviklingen af den europæiske suverænitet. Kapitlet indeholder en kritik af den liberale forståelse af staten som en retsstat, der beskytter de fundamentale liberale rettigheder. Forfatteren mener, at denne forståelse genfindes i forfatningstraktaten og Habermas' nylige arbejder, der har inspireret traktaten. Kritikken består i, at den liberale statsforståelse undervurderer betydningen af suverænitetens betydning i skabelsen af EU som en helhed: „Suverænitet kan kun konstitueres i et rum, der principielt udelukker den autonome form for demokratisk offentlighed, som forfatningsarkitekterne og Habermas er fortalere for“ (p. 316). Hvis man vil skabe en europæisk suverænitet, kan man ikke gøre det uden at træffe et valg om, hvad der er europæisk, og hvad der ikke er. Det er spændende læsning.

Men det er fælles for kapitel 4 og 5, at begge bidrag undervurderer, hvor vanskelig en proces det er at skabe et nyt fællesskab af en størrelse som EU. Det kræver langstrakte kompromisser og forhandlinger. Jeg tror, at det snarere er denne proces, der dikterer den utilstrækkelige anvendelse af kulturpolitik og suverænitetspolitik, end en mangelfuld forståelse blandt politikere i EU.

I kapitel 6 foretager Klaus Schriewer et spændende og meget konkret studie af den spanske velfærdsstat. Kapitlet kombinerer etnologiske hverdagsstudier

med udenrigspolitik, regionalpolitik og velfærdsstatspolitik. Kapitlet konkluderer, at den spanske velfærdsstats udseende og indre konflikter er dybt påvirket af Spaniens udenrigspolitiske situation før, under og efter Francos regime. Igen et eksempel på hvordan det tværgående perspektiv bliver frugtbart. Men et problem bliver igen den begrebsmæssige konsistens: forsvarsform, suverænitetssarbejde og suverænitetsdomæne er ikke nok til at binde de forskellige emner sammen i en analyse.

Kapitel 7 indeholder et casestudie af Singapores velfærdsstat skrevet af Søren Christensen. Igen er analysen, at Singapores udenrigspolitiske situation i høj grad har påvirket indretningen af velfærdsstaten, der har fået et særligt – næsten totalitært – udseende i Singapore. Denne sammenbinding fungerer meget overbevisende og demonstrerer udmærket mangfoldigheden i staters suverænitetssarbejde. Men som i det foregående kapitel er problemet, at denne analyse gennemføres stort set uden anvendelse af de begreber, som er bærende for bogen.

I afslutningen af Søren Christensen og Thomas Højrup får vi så endelig en overbliksskabende forklaring på de forskellige begreber i bogen. Det er således en god opsamling, der viser, hvor vidtrækkende konsekvenser, der kan være forbundet med at anvende disse begreber. Denne afslutning kunne med god virkning have indledt bogen og dermed vejledt læsningen af de knudrede tekster.

Som afsluttende kommentar til alle forlæggere, der udgiver bøger til akademisk brug: Bøger er værktøjer og skal derfor udformes, så de er praktiske at bruge. Lad derfor os læsere få fodnoter frem for slutnoter, så man ikke skal bladere frem og tilbage hele tiden, og lad os få stikordsregistre, så man kan finde vigtige pointer uden at læse hele bogen.

Jacob Alsted
Erhvervs Ph.D., cand.scient.pol.

Tim Knudsen, *Fra folkestyre til markedsdemokrati. Dansk demokratihistorie efter 1973*, København: Akademisk Forlag, 2007, 477 s., kr. 399,00.

Lad os bare tage konklusionen først: Denne nye bog af Tim Knudsen, statskundskabsprofessor i København, kan absolut anbefales til alle, der er interesseret i en engageret, velskrevet og som regel velfunderet gennemgang af vigtige træk i det danske samfunds demokratiske og styringsmæssige udvikling siden begyndelsen af 1970'erne.

Bogen har derfor ubetinget bud til alle de mange, der må formodes at have en sådan interesse, uanset om det er politikere, embedsmænd/djof'ere (med

eller uden ansvar for den beskrevne udvikling), gymnasielærere i samfundsfag og historie, forskere i statskundskab og tilgrænsende discipliner – og så ikke mindst de mange studerende, der ikke selv har gennemlevet en god del af den ca. 35-årige periode, bogen primært dækker, og som derfor vil kunne bruge den både som generel introduktion til perioden og i forbindelse med opgaveskrivning. Det er altså kun at håbe, at bogen får stor udbredelse, for det fortjener den.

Hvad er så en „demokratihistorie“? Spørgsmålet er berettiget, idet der ikke rigtig gives nogen definition heraf i bogen. Man må derfor selv slutte sig til det ud fra bogens indhold. Det er i hvert fald ikke en kronologisk og systematisk gennemgang af stort og småt i dansk politik og demokrati- og samfundsudvikling siden Jordskredsvalget i december 1973. Den slags må man fortsat gå til de nyeste danmarkshistorier (inkl. den danske udenrigspolitikshistorie) for at finde. Politologen Tim Knudsen vil derimod beskrive „... vigtige ændringer i demokratiets magtforhold, institutioner og spilleregler ... læse tendenser og sammenhænge ... give overblik. Til videre overvejelse og gerne også debat“ (p. 8). Målet er altså at give læseren en syntese af udviklingen i en kompleks og måske endda kaotisk demokratisk virkelighed, sådan som en belæst og engageret iagttager ser den. Og hvordan det så ellers gøres, finder man primært ud af ved at læse bogen.

Når man gør det, fornemmer man hurtigt, at bogen i virkeligheden er Knudsens forsøg på at skrive sin egen magtudredning. Han er nemlig tilsyneladende ikke alt for begejstret over, hvordan Folketingets store undersøgelse af demokrati og magt i det danske samfund (1998-2003) blev planlagt og gennemført, selvom han selv var en af de mange samfundsforskere, der bidrog med en selvstændig analyse af et afgrænset problemkompleks (offentlighed i forvaltningen, jf. også kapitel 12 i den foreliggende bog).

Det første kapitel drejer (for 117. gang) opmærksomheden tilbage til efterkrigstidens demokratidiskussion mellem Hal Koch og Alf Ross og de generelle deltagerdemokratiske forestillinger, der voksede ud af den diskussion. Under 1960'ernes økonomiske højkonjunktur – som efter manges mening kunne have været en forudsætning for en udbygning i deltagerdemokratisk retning – viste der sig imidlertid gradvist en række tegn på, at borgerne ikke var så tilfredse – og derfor heller ikke så forudsigelige i deres adfærd – som politikerne mere eller mindre havde vænnet sig til. De mange forudsætninger og forløbere for chokvalget i 1973 er behandlet i Knudsens bog om dansk demokratihistorie indtil 1973 (*Fra enevælde til folkestyre*, 2006), men det havde nok været hensigtsmæssigt at gentage dem her af hensyn til nye læsere – og fordi de er vigtige for at forstå, hvorfor tiden efter 1973 blev så anderledes end tiden før.

I hvilken grad 1970'erne som helhed kom til at udgøre et afgørende skel i

den demokratiske udvikling er dog lidt vanskeligt at vurdere med den valgte tematiske strukturering af bogen. Måske kunne det også have været nyttigt at inddrage for eksempel Palle Svenssons doktordisputats om udviklingen i dette tiår (*Demokratiets krise? En debat- og systemanalyse af dansk politik i 1970'erne*, 1996) som baggrund for dele af analysen?

Bogens hovedtema – vanskelighederne med at styre staten, jf. væksten i den offentlige sektor og det stigende skattetryk, og de hermed forbundne demokratiske problemer – anslås for alvor i kapitel 3. Her får man i øvrigt næsten det indtryk, at hovedforklaringen på de mange demokratirelaterede problemer, der præsenteres i de følgende kapitler, er, at undervisningen ved Institut for Statskundskab ved Aarhus Universitet i forvaltningslære og politiske sagsområder (nu: henholdsvis offentlig forvaltning og offentlig politik) var *public choice*-inspireret og inddrog emner som den politisk-bureaukratiske beslutningsproces og betydningen for den statslige regulering af, hvorledes både fordele og omkostninger herved var fordelt (p. 53). Navnene på hovedskurkene får vi ikke, men deres identitet er ikke svær at fastslå, selvom der også her er en bemærkelsesværdig mangel på relevante referencer. Men nu er aben i hvert fald placeret!

Inden denne hovedlinje i bogen forfølges yderligere, får vi kapitler om mediernes udvikling, partiernes forfald, Folketinget og de overbelastede ministre. Der er her tale om spændende og velskrevne oversigter over væsentlige dele af den foreliggende litteratur, og det er interessant at sammenligne med de tilsvarende kapitler i Magtudredningens hovedrapport (som jo især bygger på en imponerende lang række af selvstændige analyser, og som Knudsen i et vist omfang også selv inddrager). Knudsen er dog mere direkte i sin påvisning af, hvorledes for eksempel medieudviklingen har medført en række demokratiske problemer, men spørgsmålet er, om forskellen ikke først og fremmest skyldes den klassiske forskel mellem, om man betragter et glas som halvtomt, hvor andre ser det som halvfuldt?

På samme måde i kapitlet om de politiske partier, som er bogens længste. Det redegør sikkert og overbevisende for udviklingen siden sidst i 1960'erne, hvor partierne er gået fra at være massepartier til at være *catch all*-partier. Udviklingen har – som det vist er almindelig bekendt – været præget (og betinget) af faldende medlemstal, lavere aktivitetsniveau, samspillet med mediernes, som har ændret sig utrolig meget i denne periode, ikke mindst på grund af den teknologiske udvikling, og det har skabt en ny partitype, som Knudsen primært ser som et mediefænomen, med Dansk Folkeparti som prototypen på det moderne markedsparti. Manuskriptet til bogen blev skrevet færdigt, før Ny Alliance for alvor markerede sig, men det passer jo som hånd i handske til Knudsens analyse. Det er svært at vide, hvordan partierne vil udvikle sig i de kommende år, men Knudsen har fat i væsentlige problemer, herunder ikke

mindst betydningen af, at ledende politikere (herunder borgmestre) i stigende grad støtter sig på rådgivning fra embedsmænd og professionelle rådgivere og ikke på partikammerater, som derfor får mindre og mindre ud af at engagere sig i deres parti.

„Myten om Folketingets *revival*“ kalder Knudsen sit kapitel om lovgivningsmagten, i klar polemik med Magtudredningen og Erik Damgaard. En påstået større indflydelse på lovgivningsprocesserne, bedre faciliteter og en styrket kontrolfunktion *vis-a-vis* regeringen er for Knudsen kun overfladefænomener, som skjuler, at den egentlige lovforberedelse i endnu større omfang end tidligere sker i centraladministrationen (og i stigende grad i politisk bevidste, tværgående embedsmandsudvalg), således at Folketingets reelle indflydelse er begrænset til de 25-30 folketingsmedlemmer, som medierne og regeringstoppen gider høre på. Regeringstoppens arrogance i forhold til Folketinget og iagttagbare ændringer i hævdvundne parlamentariske normer støtter Knudsens konklusion. Måske er der i virkeligheden noget om begge tolkninger, således at billedet er mere nuanceret, end det præsenteres her?

Under alle omstændigheder havde det nok været en god idé at se på, om Knudsens konklusion især skyldes, at der har været en målbevidst flertalskoalition bag regeringen siden 2001, således at forholdene kunne blive anderledes, hvis Folketinget igen fik en sammensætning, der i mindre grad lagde op til blokpolitik. Måske er forklaringen på forskellene mellem Magtudredningens (og Damgaards) konklusioner på den ene side og Knudsens på den anden side, at de første primært bygger på situationen før regeringsskiftet i 2001 og Knudsens på forholdene, som de har udviklet sig siden da? Knudsen kunne måske med fordel have gjort mere ud af – når han nu vil se på ændringer, tendenser og sammenhænge, jf. ovenfor – at periodisere sin analyse, specielt da det er så oplagt at forestille sig, at de forskellige vilkår for flertalsdannelse 1973-1982, 1982-2001 og efter 2001 har spillet ind på Folketingets relative styrke?

Pladsen tillader ikke en gennemgang af alle de mange kapitler, som alle har interessante iagttagelser, sammenfatninger og i nogle tilfælde også forslag til udbedring af tingenes tilstand. Kapitlet om de overbelastede ministre og konsekvenserne af den aftagende faglighed i relation til ministeriets ressort, som Knudsen mener at kunne iagttage, er således også interessant, selvom det er tydeligt, at dokumentationen her er mindre systematisk – og forslagene til, hvordan ministre kan blive styrket, er da også mere teoretisk-spekulative end umiddelbart praktisable.

Bogens centrale kapitler er nok dem om embedsmændene, om Finansministeriet og om statsministeren. De tre kapitler hænger i øvrigt sammen, idet presset på ministre – som naturligvis ikke pludselig dukkede op i 1973, men var også kendt inden da – nok blev større i forbindelse med de økonomiske

problemers acceleration gennem 1970'erne og begyndelsen af 1980'erne, hvilket i høj grad bidrog til udviklingen på embedsmandssiden, hvor engagerede og ivrige djøf'ere stod parat til at påtage sig alle typer af opgaver. Det bidrog til væsentlige ændringer i synet på, hvad embedsmænd kunne beskæftige sig med, og det bidrog til udviklingen af nye organisationsformer i centraladministrationen.

Denne udvikling var særligt tydelig i Finansministeriet, men det er værd at bemærke, at det første skridt på den udviklingsstige, Knudsen præsenterer, faktisk blev taget så tidligt som 1924. Ministeriets stærkere og stærkere placering – og dets efterhånden helt centrale placering i statens beslutningsmaskineri – er overbevisende fremstillet. Betydningen heraf – og betydningen af magtrelationen mellem forskellige par af statsministre og finansministre – er åbenbar efter læsning af dette kapitel. I forlængelse af Lotte Jensens arbejder er det vel også fortsat rimeligt at lægge vægt på samspillet mellem de to ministerier og deres orientering mod forskellige funktioner? Statsministeriet har jo trods alt kun kapacitet til en mere selektiv indblanding i de øvrige ministeriers opgaver; men netop derfor bliver brugen af andre instrumenter – som for eksempel Velfærdskommissionen og Globaliseringsrådet – ekstra interessant, hvad Knudsen da også peger på.

Men statsministeren er vel trods alt stadig den stærkeste af de to? Formelt naturligvis ja, men også reelt i den aktuelle situation, hvor Knudsens analyse ender med den konklusion, at Anders Fogh Rasmussen måske er den stærkeste danske statsminister nogensinde. Hvorfor egentlig „måske“? Kapitlet indledes i øvrigt med en diskussion af to typer ressourcer, personlige og institutionelle, som en statsminister har i større eller mindre omfang. Begge typer er naturligvis vigtige for en forståelse af en statsministers faktiske styrke, men spørgsmålet er, om de personlige ressourcer ikke med fordel kunne have været splittet op i henholdsvis personlige ressourcer i mere traditionel forstand og situationelle (situationsspecifikke) ressourcer med relation til de generelle parlamentariske og politiske forhold på analysetidspunktet? Som kapitlet fremstår nu, handler det primært om udviklingen siden 2001 (og i et vist omfang også tiden med Poul Nyrup Rasmussen som statsminister), men også her kunne en systematisk periodisering nok med fordel have været anvendt, så hovedtrækkene – og forklaringerne på dem – fremstod helt klart.

Spørgsmålet om det kommunale demokratis udvikling er også generelt godt behandlet, og her giver kommunalreformen god anledning til at slå ned på væsentlige udviklingstræk både i forholdet mellem embedsmænd og politikere og mellem staten, organisationerne (primært KL) og kommunerne, hvis reaktionsmønster under processen er lærerigt. Også her kan man imidlertid spørge, om ikke forhistorien behandles lidt overfladisk – hvor er DI for eksempel eller de mere centrale aktørers overvejelser før sommeren 2002? – li-

gesom Knudsen må have overset (pp. 380 og 387), hvor mange lokale folkeafstemninger der faktisk blev afholdt i forbindelse med sammenlægningsprocesserne (se herom Lene Paik Jørgensens kapitel i Mouritzen (red.), *Stort er godt*, 2006).

Andre temaer, der tages op i selvstændige kapitler, er den beklagelige situation med hensyn til offentlighed i forvaltningen, forholdet mellem interesseorganisationer og staten, domstolenes rolle som kontrollerende statsmagt, medarbejderdemokratiets sørgelige udvikling og de særlige forhold i Kirkeministeriet. Der er gennemgående tale om lidt kortere kapitler end de øvrige, og det virker, som om de primært er kommet med, fordi de hører med i den generelle beskrivelse af det danske demokratis generelle udvikling. Det gælder dog ikke kapitlet om „Folkekirken og Fanden“, som forekommer noget malplaceret – og efterlader læseren i svar tvivl om, hvem eller hvad det er, Knudsen betegner som Fanden i det kirkelige univers.

Bogen er som allerede anført gennemgående yderst velkrevet – og godt korrekturlæst – og derfor også letlæst. Enkelte småting er der dog at bemærke, også selvom de er af noget forskellig karakter: Knudsen har den uheldige uvane, at han i sine referencer ikke altid henviser til konkrete sider, selvom det er helt konkrete oplysninger, der henvises til. Det er især generende, når der henvises til en hel bog eller til et stort kapitel i en bog. I nogle tilfælde anføres tilsyneladende lidt forkerte tal (således p. 356f) eller årstal (således p. 452), eksistensen af et Udenrigspolitisk Nævn siden 1923 forbigås (p. 310), ligesom spørgsmålet om, i hvilken grad Venstre i 2001 skyldte Anders Fogh Rasmussen sin fremgang (p. 286) vist er mere omtvistet, end der gives udtryk for (se således Andersen og Borre i Goul Andersen og Borre (red.), 2003, pp. 370f). Og reglerne for stemmesedlers udformning ved sideordnet opstilling er ikke gengivet korrekt (p. 136), så de er knapt så absurde, som det fremstilles her. Et par grove perfidier kunne i øvrigt med fordel have været udeladt.

Fra folkestyre til markedsdemokrati er en vigtig bog, for den behandler centrale samfundsmæssige spørgsmål på en engageret og ubetinget interessevækkende måde. Det er også en god bog, for den lægger op til fortsat analyse og debat om, hvordan landets demokratiske tilstand og udvikling skal tolkes. Derfor vil læsning af bogen – og den fortsatte beskæftigelse med dens temaer – utvivlsomt bidrage til, at læseren ikke bare bliver klogere på komplicerede udviklingsforløb, men også bliver øvet i demokratisk refleksion. Og det må – givet Knudsens generelle deltagerdemokratiske pessimisme og misantropi – vist siges at være en god ting.

Jørgen Elklit
Institut for Statskundskab
Aarhus Universitet

Mikkel Thorup, Hans-Jørgen Schanz og Mehdi Mozaffari (red.), *Totalitarisme: Venskab og fjendskab*, Århus: Aarhus Universitetsforlag, 2007, 256 s., kr. 298,00.

I denne bog, *Totalitarisme: Venskab og fjendskab*, skrevet af, som det oplyses på bogens bagside, Danmarks førende forskere, sættes totalitarismebegrebet til diskussion. Baggrunden er et symposium om emnet, der blev afholdt på Aarhus Universitet 28.-29. april 2005, og hvor ifølge bogens forord „de bedste danske eksperter deltog“. Det er indlæggene herfra, der er blevet bearbejdet til bogens bidrag.

Den ydre samtidshistoriske anledning for bogens tematik er terrorangrebene 11. september 2001 – som dog intet steds i bogen berøres andet end som henvisning. Med denne begivenhed fik de tre begreber terrorisme, islamisme og totalitarisme en enorm opmærksomhed i den offentlige debat og en central betydning i den samfundsvidenskabelige og humanistiske forskning. Det er derfor meget forståeligt, at Danmarks førende og bedste forskere og eksperter inden for Humaniora og Samfundsvidenskab finder sammen i et symposium for i fællesskab at yde et kvalificeret bidrag til oplysningen om disse *hot spots* til det læsende publikum, som i sagens natur hverken kan nyde det privilegium at være „bedst“ eller „førende“, men som til gengæld nærer store forventninger om, at intellektuelle guldkorn om det annoncerede emne i lind strøm drysser fra det privilegeredes selskabs bearbejdede symposie-indlæg i form af artikler i bemeldte bog.

Efter endt læsning af bogen melder spørgsmålet sig derfor, om forventningerne blev indfriet? Svaret er Ja og Nej. Ja, fordi der faktisk er overordentlig megen god indsigt at hente i de fleste af denne bogs bidrag. Faktisk er der bidrag som Gert Sørensens om den italienske fascisme og Uffe Østergaards om totalitarismebegrebet i fortolkningen af den tyske nazisme, som i grad af velskrevet, overblik og indsigtsfuldhed er helt suveræne, og som efterlader læseren med såvel en god læseoplevelse som en fornemmelse af virkelig at være blevet kloget. Men de er ikke de eneste. Faktisk yder alle bidrag på hver deres måde og på hvert deres særlige område god indsigt om deres stof, og de leverer således samlet et nuanceret overblik over i hvert fald totalitarismebegrebet og dets virkningshistorie og teoretiske reception. Der er dog bidrag, hvor begrebet stort set ikke berøres, som i Jan Ifversens i øvrigt glimrende afsnit om civilisation og barbari, i Bagge Laustens og Thorups diskussion af Carl Schmitts begreb om fjendskab samt mest bemærkelsesværdigt i de to bidrag om islamisme, som leveres af Mehdi Mozaffari og Tina Maggaard. I professor Mozaffaris artikel indgår begrebet totalitarisme i den definition, han i starten giver af islamismen, men herefter tages det ikke op. Det slås med andre ord fast, at islamisme er en totalitarisme, men hvad det mere præcist indebærer, får vi ikke noget at vide om her. Mehdi Mozaffari kan heroverfor gøre

gældende, at han jo i tidligere artikler, nemlig et engelsksproget tidsskrifts-bidrag samt i en artikel i det danske *Kritik* direkte har tematiseret islamisme som en totalitaristisk ideologi, men det ændrer jo ikke ved det faktum, at han ikke gør det i bogen om totalitarisme – hvilket kan undre lidt, fordi bogens sigte akkurat er en diskussion af, hvorvidt islamisme er en totalitarisme.

Så på den ene side indfries de forventninger om indsigt, man med rette må stille til bidrag fra Danmarks førende og bedste forskere og eksperter, men på den anden side skuffes man også, hvilket lige præcis har at gøre med, at bogen stort set intet rummer om den debat, der ret beset er den ydre anledning for efter 11. september 2001 at tage totalitarismebegrebet op, nemlig påstanden om, at islamismen rummer potentialet til at udvikle totalitære regimer i det 21. århundrede analogt til de totalitære regimer i 1900-tallet, som baserede sig på kommunisme, nazisme og fascisme. Når der er grund til at forvente, at det netop er denne særdeles interessante problemstilling, bogen vil give et bud på, hænger det sammen med to forhold: For det første fordi sammenknytningen af islamisme og totalitarisme i den offentlige debat i stigende grad bruges som argument for dels at advare mod islamismen, dels som begrundelse for at bekæmpe den, underforstået gør vi ikke det, risikerer vi at stå i samme situation som den britiske premierminister Chamberlain, da han fejlvurderede Adolf Hitlers hensigter og dermed ikke fik stoppet Føreren i tide – dvs. før iscenesættelsen af *Endlösung*, altså mordet på seks millioner jøder samt al den anden terror, det nazistiske regime orkestrerede. Det er ikke kun såkaldte „islamofobber“, der peger på dette perspektiv, men også forstandige mennesker som fx den danske udenrigsminister Per Stig Møller. Når totalitarismebegrebet i denne debat hæftes på islamismen, har det karakter af opråb, en tilskyndelse til at gøre noget radikalt her og nu, for hvis vi ikke gør det, vil vi i det 21. århundrede blive vidne til endnu et totalitært regime med globale tilbøjeligheder og med systematisk terror og folkemord til følge. Med andre ord en direkte trussel mod vores værdigrundlag og dets fundament i individuel frihed, demokrati og menneskerettigheder. Der er altså meget på spil, og alene af den grund ville en analyse og nøjere diskussion af tesen om, at islamisme er en totalitarisme være særdeles velkommen. For det andet fordi det, vi kan kalde bogens *indpakning*, så at sige stiller os i udsigt, at det netop er denne problemstilling, den vil belyse. Med indpakning mener jeg bagsideteksten, forordet og det brev, forlaget ledsager anmeldereksemplaret med. På bagsiden står der således at læse, at bogen „diskuterer, om den radikale islamisme er vor tids nye totalitære regime“, i forordet læser vi „I denne bog diskuterer vi islamistisk terrorisme som parallelfænomen til Vestens totalitære ideologier: fascisme, nazisme og stalinisme; og vi spørger til, om, hvordan og hvor meget denne parallelbeskrivelse udvider vores forståelse“ og i forlagets ledsagebrev loves vi, at bogen „tilbyder en diskussion af nutidens radikale islamisme som en arvtager til den vestlige

totalitarisme i fascismen, nazismen og stalinismen. De synes at dele forestillinger om verden, livet som kamp, målet om et helt nyt samfund og et helt nyt menneske opnået ved vold“. Men det bliver ved løfterne, for ses bort fra professor Peter Madsen ganske korte, men i øvrigt også ganske forstandige betragtninger om forbindelsen mellem islamisme og totalitarisme, diskuteres denne relation intet steds i bogen. I Mehdi Mozaffaris, Erik Kulavigs og Mette Skaks bidrag fastlås det uden videre dikkedarer, at islamisme er en totalitarisme, mens professor Schanz i sin indledningsartikel, der ikke handler om totalitarisme og islamisme, men om meget andet godt, i de allersidste linjer synes at komme i tanke om, han nok hellere må levere en betragtning om det prekære spørgsmål, hvorfor han slutter med følgende konstatering: „Nok er antagelsen om en snigende totalitarisme a la 1950'erne og 1970'ernes civilisationskritik forkert, til gengæld er der tegn på, at en åbenlys ideologisk/religiøs totalitarisme i dag ser ud til at have vækstbetingelser i den muslimske verden“. Mens vi i professor Schanz' i øvrigt glimrende og Hannah Arendt-inspirerede oversigt læser ganske detaljeret om civilisationskritikkens fejlslutninger angående modernitet og totalitarisme, læser vi intet om de tegn, professoren ser på, at en åbenlys totalitarisme har gode vækstbetingelser i den muslimske verden – endsige blot en antydning af, hvor bemeldte „muslimske verden“ egentlig befinder sig. Ja, hvor er den? I Nordvestkvarteret i København, i Londons forstæder, i eksperternes hoveder, i Mellemøsten, Afrika, Sydøstasien, eller er den en sproglig konstruktion i en diskurs om totalitarisme, som på den ene side med stor autoritet fastslår, at islamisme er en totalitarisme, men som på den anden side knibsk afstår fra at levere blot den mindste antydning af et argument for validiteten af dette udsagn?

Når jeg her tillader mig at bruge så uforholdsmæssig og vel egentlig urimelig meget plads på at redegøre for, hvad bogen *ikke* handler om, er det begrundet i indpakningens løfter om, hvad læseren kan forvente af indholdet, men som desværre glimrer ved sit fravær. Men noget indeholder den selvfølgelig. Flertallet af artikler diskuterer aspekter af totalitarismebegrebet i forhold til det 20. århundredes totalitære ideologier, en diskuterer aspekter af islamismen, en analyserer fjendebegrebet i islams kanoniske tekster, og et par artikler finder deres tilstedeværelse i bogen retfærdiggjort med henvisning til dens undertitel: *Venskab og fjendskab*. Lad os nu vende blikket lidt mod dette indhold – og som i store træk ydermere er både læseværdigt og indsigtfuldt.

Professor i idehistorie Hans-Jørgen Schanz har tildelt sig selv den ærefulde udfordring at besvare spørgsmålet ”Hvad er totalitarisme?” At der er tale om en stor udfordring, lader han ikke læseren i tvivl om, idet han peger på, at hans tekst bør ses i forlængelse af den europæiske filosofihistories kanoniserede tekster som Immanuel Kants om oplysning og Martin Heideggers om metafysik, og Schanz udtrykker bekymring om, hvorvidt hans svar på spørgsmålet „Hvad

er totalitarisme?“ vil opnå samme fornemme plads i filosofihistorien som hans forgængeres. Jeg forstår godt Schanz' bekymring, men jeg skal ikke dømme om artiklens fremtidige virkningshistorie i europæisk filosofi. Når det er sagt, synes jeg faktisk, artiklen er et ganske godt afsæt til den videre diskussion af totalitarisme og den fornyede interesse for begrebet. De mest gængse totalitarismedefinitioner præsenteres, og altså både totalitarisme som ideologi og som realitet, dvs. som totalitært regime, berøres. Hannah Arendts påpegning af massen som konstitutiv for realiseringen af det totalitære regime gives en central plads i Schanz' fremstilling: „Totalitarisme og normativiteten i mennesket som masseeksemplar er refleksbestemmelser“. Det slås fast, at „antipluralisme“ er det helt afgørende træk i enhver totalitarisme – og det er givetvis rigtigt. Et hovedærinde i artiklen er at afvise den teori om en „snigende totalitarisme“, som venstredrejede civilisationskritikere for en generations tid siden gjorde til udgangspunkt for deres samfundskritik. Ifølge professor Schanz begår de den fejl at gøre kapitalisme og modernitet til identiske størrelser, hvilket de ikke er. Selvom Schanz ikke selv svarer på sit spørgsmål, hvad totalitarisme er, er han ikke i tvivl om, at spørgsmålet kan besvares og ydermere, at det skal besvares. Dette *skal* er begrundet i den trussel, der kommer fra islamismen – men som vi jo altså ikke hører mere om her.

Jan Ifversens artikel „Civilisation og barbari“ er en fin og systematisk opbygget sag, der teoretisk blandt andet tager sit afsæt i den tyske begrebshistorikers Reinhart Kosellecks teori om asymmetriske begreber og hans ontologi om, at enhver historisk fortolkning er struktureret om tre akser, nemlig en før-efter, en oppe-nede og en ude-inde. Denne bruges til at bestemme civilisationsbegrebet, hvor det vises, at den europæiske civilisation definerer sig som den mest udviklede, hvilket betyder, at andre i forhold hertil er tilbagestående, at den er den højest stående, hvorfor andre naturligvis er lavere, og endelig at det, der ikke hører til den europæiske civilisation, altså er udenfor og derfor nødvendigvis lavere udviklet. Det er her, asymmetrien kommer ind. Hinsides den europæiske civilisations grænse findes barbariet, de vilde, de udannede, men alt dette kan blive del af civilisationen, hvis de lader sig danne, dvs. bliver civiliseret. Ifversen viser, at denne asymmetri, der baserer sig på en etnocentrisme, genfindes som klangbund i vore dages EU-strategier for EU's forhold til lande og folk uden for det europæiske fællesskab.

Ligesom Ifversen tematiserer de to næste bidrag heller ikke totalitarisme og islamisme. De drejer sig derimod om venskab, respektive fjendskab. I sit bidrag viser Adam Didrichsen i en fascinerende og velskrevet artikel, at venskab i antikken skal fortolkes som en social relation, der har plads i en hierarkisk samfundsstruktur, hvilket moderne tænkere skal være opmærksomme på, inden de alt for hurtigt annammer det antikke venskabsbegreb i en moderne samfundskritisk sammenhæng. Carsten Bagge Lausten og Mikkel Thorup ind-

leder deres artikel med at konstatere, at fjendskabet i moderne teori og politik er et negligeret problem. I betragtning af at fx lille Danmark for første gang siden 1864 i 2001 blev en aktiv krigsførende stat, at islamister af mange politikere og forskere i dag udpeges som repræsenterende en totalitær ideologi og trussel, at USA i verdenshistorisk perspektiv aldrig har brugt så mange penge på militæret, som det gør i dag, at millioner af mennesker verden over i dag er enige med Osama Bin Laden i, at verden grundlæggende befinder sig i en krig mellem zionister og korsfarere på den ene side over for muslimer på den anden, er det ikke helt let at blive enige med Thorup og Bagge Lausten i deres diagnosticering af samtidens mangel på fjendskabsbegreber. Men de har givet vis ret i, at fjendskab i dag tænkes anderledes end det gjorde i den europæiske storhedstid fra afslutningen af religionskrigene og frem til Første Verdenskrig. Samtidens fjendskabsbegreber tænkes med andre ord i andre registre (et ord flere af bogens forfattere har en forkærlighed for) end det, der funderede Thomas Hobbes og Carl Schmitts teorier. Det er imidlertid dette fjendskabsbegreb, der i modsætning til samtidens er rensset for moralske og moraliserende over- og undertoner, som de to forfattere gerne ser genindført i samfundsteorien og den internationale politik til erstatning for den liberalistiske kriminalisering af fjenden, hvorved han skal ses som den retfærdige og ligeværdige modstander frem for den usle og umenneskelige forbryder. Og dog. Efter en udmærket redegørelse for Carl Schmitts fjendebegreb dekonstruerer de to forfattere det med inspiration i den franske filosof Jacques Derridas læsning af Schmitt, hvilket jo i sagens natur efterlader læseren en smule perpleks, for hvordan skal vi så fortolke og begrebsliggøre fjendskabet – og hvordan skal vi se det i forhold til tesen om, at islamisme er totalitarisme?

Herefter følger tre afdelinger, nemlig om italiensk fascisme, tysk nazisme og stalinismen. Historikeren og romanisten Gert Sørensen viser på fornem vis, at Hannah Arendt ikke har ret i sin vurdering af, at den italienske fascisme ikke var realiseret totalitarisme. For selvom der var store og markante forskelle til det nazistiske totalitære regime har nyere forskning vist, at fascismen under Mussolini i høj grad også bar totalitære træk: Folket blev masse, hvor det enkelte menneske blev frarøvet dets individuelle særkender, terroren var omfattende, koncentrationslejre blev etableret og *biopolitik* sat i system. Den systematiske mistillid mennesker i mellem, der ifølge Hannah Arendts analyse er konstitutiv for totalitarismen, og som frarøver dem ikke blot grundlæggende rettigheder, men muligheden for at handle, var i lige så høj grad et instrument i det fascistiske regime, som det var under nazismen. Netop nazismen er genstand for analyse i bogens næste afdeling. Germanisten og historikeren Karl Christian Lammers fremsætter den tese, at afgørende for etableringen af nazismen var en totalitaristisk ideologisk fordring baseret på modstillingen mellem *Volksgemeinschaft* versus *Volksfremde*. Selvom Lammers således understre-

ger vigtigheden af et ideologisk element, en totalitær fordring, der tager sigte på en „underordning af samfundet i dets totalitet“, er det totalitarismens virkeliggørelse i regimet, der er i centrum for hans analyse. Dette giver anledning til nogle interessante pointer, ikke mindst om, hvordan man kan skelne mellem et totalitært over for et autoritært diktatorisk regime – således som Hannah Arendt i øvrigt forsøger det sit værk. Et totalitært regime er helt og aldeles legitimeret ved sig selv – ja, faktisk er det helt hinsides et legitimationsbehov – mens et autoritært regime på paradoksal vis er afhængig af en offentlighed, uanset hvor meget denne er underlagt censur og øvrige begrænsninger. Denne skelnen er interessant, når man ser på realiserede islamistiske regimer som det saudiarabiske og det iranske, hvor begge trods omfattende censur og undertrykkelse konstant har brug for og appellerer til deres offentligheder – et aspekt, der er blevet endnu mere vigtigt efter fremkomsten af nyhedsmedier som *al-Jazeera* og *al-Arabia*. Såvel Gert Sørensens som Lammers analyse af realiserede totalitære regimer leverer således en række værdifulde indsigter, som kunne bringes i anvendelse i studiet af, hvorvidt regimer i dag kan analyseres som totalitære. Uffe Østergaards artikel rummer nogle korrektiver, udbygninger eller suppleringer (alt efter temperament) til Lammers analyse, idet Østergaard peger på, at racepolitikken – eller på nudansk biopolitikken – var en helt afgørende og uomgængelig forudsætning for realiseringen af nazismen som totalitært regime. En pointe vi jo sådan set også så i Gert Sørensens fremstilling af den italienske fascisme som totalitarisme. Endvidere har historikeren, professor Uffe Østergaard nogle interessante betragtninger om reproducerbarheden af et totalitært regime, der i sin totalitære fordring nærmest ser ud til at æde sig selv op indefra.

Et grundlæggende tema i diskussionen og forskningen om totalitarisme er, om begrebet skal reserveres til realiseringen af totalitære regimer, eller om man kan tale om bevægelser, der på baggrund af en totalitær ideologi rummer totalitære træk. Denne diskussion er ikke mindst vigtig i dag, hvor islamismen af nogle netop udpeges til at rumme totalitære træk, der i politologen Mette Skaks og historikeren Erik Kulavigs formulering nærmest med nødvendighed vil udvikle sig til totalitære regimer, dersom de „får magt som de har agt“. I sin diskussion af stalinismen er det denne diskussion, professor emeritus i statskundskab, Curt Sørensen tager op. Som jeg læser hans artikel, er hans ærinde det ret enkle at pege på, at det i en analyse af et totalitært regime ikke er nok at se på ideologien, men at de historiske omstændigheder og forudsætninger også må tages med i betragtning. Derfor insisterer Curt Sørensen på nødvendigheden af at supplere den ideologiske analyse med „historisk sociologi“, som jeg tror, er det samme som det, vi i gamle dage kaldte historisk materialisme. Jeg har sandelig mine reservationer over for denne metode, men jeg kan ikke se, der er noget forkert i den pointe, at det er nødvendigt at studere de historiske

forudsætninger, når fortolkninger af et totalitært regime skal udarbejdes. Jeg er derfor lidt forvirret over den skarpe polemiske tone, der findes i Skaks og Kulavigs replik til Sørensen, for ret beset er han jo ikke uenig i, at den ideologiske analyse er vigtig, hvilket han fremhæver i sin konklusion. Jeg er enig med Skak og Kulavig i, at Sørensens insisteren på historisk sociologi får gjort Rusland mere russisk end godt er. Stalinismen kan selvfølgelig ikke forklares ved at se en lige linje mellem Ivan Den Grusomme og Josef Stalin og forstå det hele som en særlig russisk kulturarv – der i nogles tolkninger i dag igen er ved at blive realiseret i hr. Putins skikkelse. Det er selvsagt noget vrøvl, men det betyder vel omvendt ikke, at historiske forudsætninger, der rækker forud for stalinismen og Lenin-tiden, ikke skal tages i betragtning? Selvfølgelig skal de det, og det er jeg sikker på, at Skak og Kulavig også mener. I Sørensens replik til Skak og Kulavigs replik er vi imidlertid så langt ude i lejr-tænkningen, at man kan føle sig helt hensat til de tider, hvor den videnskabelige socialisme forsøgte at styre diskussionerne på de danske historieinstitutter – og prise sig lykkelig over, at de tider er forbi. Men forhåbentlig dukker de ikke op i en ny variant af ideologisk determinisme.

Bogens sidste afdeling er viet til islamismen. I det første afsnit analyserer Mehdi Mozaffari venskabs- og fjendebilleder i islamismens historie. Det sker dels gennem en læsning af koranen og islams tidligere historie. Dernæst gennem læsning af fire ideologer, som professor Mozaffari argumenterer for er repræsentative for islamismens ideologi: Hassan al-Banna, Sayyid Qutb, ayatollah Khomeini og Osama Bin Laden. Herefter redegøres der for islamisters motivationer (til venskab og fjendskab). I de to første dele er der tale om en systematiseret redegørelse for træk af islamismens ideologi. Der er heller ingen grund til at betvivle, at de fire ideologer, Mehdi Mozaffari trækker frem til nærmere analyse, er repræsentative for islamisme. Ej heller, at det er en horribel ideologi, som i demokratisk perspektiv tager sig vederstyggelig ud. Ikke desto mindre rejser der sig en række spørgsmål om, hvordan sammenhængen er mellem de konklusioner, der kan drages af dette studie, og de reelt eksisterende islamistiske bevægelser – og regimer for den sags skyld – der i dagens verden står bag terrorisme, undertrykkelse og politisk aktivisme. Hvorfor bliver nogen muslimer islamister, og hvorfor bliver nogle islamister jihadister, og hvorfor er der nogle af dem, der ender med at sprænge sig selv i luften over New York Citys Skyline? Mehdi Mozaffari søger at finde nogle af svarene på disse spørgsmål i tredje del af sin analyse, hvor han sætter fokus på islamisternes motivationer. Her viser han overbevisende, „at islamister definerer deres venner og fjender alt efter, hvilken reaktion de modtager på deres moralkodeks“. På den ene side fremhæver Mehdi Mozaffari, at islamister har et fasttømret „moralkodeks“, der blandt andet henviser til *sharia*, og på den anden side fastslår, at deres reaktion er forankret i de konkrete sammenhænge, de er en del af.

Jeg tror, professor Mozaffari har ret i denne konklusion, og jeg synes, det skal blive spændende at se, hvordan den kan udfolde sig i konkrete analyser af islamistiske bevægelser i de politiske og sociale sammenhænge, de befinder sig i. I Tina Magaards artikel udbygges analysen af fjendebillederne i den tidlige islam gennem systematiske tekstanalyser af de kanoniske tekster. Hermed kan hun med stor overbevisning konkludere, at de kanoniske tekster rummer „et lager af fortællinger og et arsenal af fjendebilleder, som islamisterne kan bruge til at strukturere såvel deres handlinger som deres verdensbillede af venner og fjender“. For mig kan der ikke være tvivl om, at Tina Maggaard har ret i denne betragtning. Efter denne konstatering er det interessante imidlertid, som Tina Maggaard også skriver, hvordan dette arsenal af fjendebilleder bliver udnyttet i organiseringen af islamistiske bevægelser og individer i en samtidshistorisk sammenhæng. Først da kan vi vurdere sammenhængen mellem det islamiske grundlag og de moderne politisk aktivistiske bevægelser og deres (eventuelle) potentiale for at udvikle ikke blot totalitære træk, men totalitære regimer.

Bogen afsluttes med et efterord af litteraturprofessor Peter Madsen, der forstandigt peger på, at lige så vigtigt det er at være vagtsom over for totalitære tendenser, lige så vagtsom skal man være i brugen af begrebet totalitarisme, fordi det både kan fungere „øjenåbnende“ og „tilslørende“. Det er så sandt, som det er sagt!

Vi må håbe, at bogens lærde selskab af førende danske forskere og eksperter træder sammen til et nyt symposium og diskuterer tesen, at islamisme er en totalitarisme. Sker dette, vil vi utålmodigt vente på næste bind – andre kan med udbytte udnytte tiden til at læse bogen *Totalitarisme*, der trods falsk varedeklaration indeholder meget godt stof.

Lars Erslev Andersen
Dansk Institut for Internationale Studier

John L. Campbell, John A. Hall & Ove K. Pedersen (eds.), *National Identity and the Varieties of Capitalism. The Danish Experience*, København: DJØF-Forlaget, 2005, 525 s., £ 14,24.

Denne bog er resultatet af et spændende samarbejde mellem en række internationale og danske forskere i regi af CBS. Selvom det måske ikke fremgår specielt tydeligt af titlen, er bogen et forsøg på forstå og forklare baggrunden for den danske økonomis succes i de sidste 15-20 år (bogen er lidt vag med hensyn til den tidsmæssige afgrænsning). Tilgangen er historisk-institutionel, med stor vægt på det historiske, og bogens hovedtese er, at baggrunden for Danmarks økonomiske succes skal søges i, at man over tid har udviklet en

konfiguration af politiske og økonomiske institutioner, som har gjort det muligt for staten og arbejdsmarkedets parter i vidtgående enighed at udvikle passende svar på globaliseringens udfordringer. Derudover har danskerne gennem og som følge af historiske udviklinger og begivenheder udviklet en stærk national identitet, som er med til at understøtte konsensusløsninger.

Bogen er en antologi. Antologier har ofte det problem, at værdien af helheden bliver mindre end summen af de enkelte deles værdi. Det problem har man heller ikke helt kunnet undgå i det foreliggende tilfælde. Mange af bidragene er, taget for sig, spændende og inciterende læsning (selvom der også er nogle iblandt, der mest vækker genkendelsens glæde). Men hvis man aggregerer dem op til et sammenhængende forsøg på at forklare den danske økonomiske succes, er der alligevel nogle ting, der må undre.

Den første er efter min mening at analysen, hvori den danske økonomiske succes egentlig består, ikke er lidt mere dybtgående. Det bliver aldrig så klart, som man kunne ønske sig, hvad bogens explanandum helt præcist er.

I indledningskapitlet gøres en del ud af at demonstrere, at Danmark klarer sig bedre end gennemsnittet af vestlige lande, når man ser på diverse økonomiske nøgletal. Det er generelt rigtigt, selvom Danmark ligger under gennemsnittet med hensyn til økonomisk vækst og over gennemsnit, når det drejer sig om statsgæld og renter af den. Men hvor valid er den slags nøgletalsbaserede mandjævning egentlig? Når de danske økonomiske nøgletal ser pænere ud end fx de tyske, hvor meget af det skyldes så, at Danmark efter murens fald ikke skulle overtage og sanere et økonomisk fallitbo af anseelig størrelse? Eller når man sammenligner Danmarks økonomiske præstationer med Finlands, burde man så ikke tage højde for, at den finske eksport i langt højere grad end den danske blev ramt af Sovjetunionens kollaps? Når man vil forklare Danmarks relative økonomiske succes institutionelt, er det ikke helt ligegyldigt, hvor meget der egentlig er tilbage at forklare, når man har taget højde for faktorer som de nævnte. Og det synes indledningskapitlets forfattere generelt ikke særlig opmærksomme på.

Internationalt er det måske især udviklingen i de danske arbejdsløshedstal, der opfattes som noget nær et økonomisk mirakel. Desværre har den også en skyggeside, nemlig udviklingen i antallet af helårspersoner i den arbejdsdygtige alder på offentlig forsørgelse. Men den ser heller ikke ud til at trække ned i den danske økonomiske præstation!

En del steder fremhæves det endelig som et succeskriterium, at Danmark har været bedre end en del andre lande til at tilpasse sig globaliseringens udfordringer. Men gælder det også den øgede internationale migration, som dog vist er en ikke uvæsentlig dimension af globaliseringen? Ikke ifølge bogen selv!

Den anden ting, der kan undre, er fraværet af en systematisk komparativ tilgang. Når problemstillingen er komparativ – hvorfor klarer Danmark sig

økonomisk bedre end andre lande? – er det svært at se, hvordan den kan besvares tilnærmelsesvist fyldestgørende uden et konsekvent komparativt perspektiv i analysen. Hvis man vil hævde, at årsagen til, at Danmark klarer sig bedre end andre lande, er en specifik eller unik, historisk betinget institutionel konfiguration, kræver det, at man kan vise, at og hvordan denne konfiguration er unik – hvilket vil sige en komparation med de institutionelle konfigurationer i andre lande. Ellers forbliver det hele et postulat.

Den tredje ting, der må undre lidt, er, hvordan man inden for bogens institutionelle tilgang skal forklare, at Danmark i løbet af ikke mere end ca. fem år i 80'erne kunne gå fra den berømte „afgrundens rand“ til at være en økonomisk succeshistorie. Per definition opfattes institutioner jo normalt som noget stabilt. Det betyder ikke, at de er uforanderlige, men det betyder, at de ikke ændrer sig hurtigt og hele tiden. Sådan synes de også at blive opfattet i bogen. Men når institutioner er forholdsvis stabile, bliver det svært at bruge dem som forklaring på noget, der ændrer sig pludseligt og hurtigt. Og det har Danmarks økonomiske præstationer sandelig gjort!

Enten må diverse danske institutioner altså være forenelige med såvel ringe som gode økonomiske præstationer – og hvor megen forklaringsstyrke i forhold til økonomisk præstation er der så i dem? – eller man må hævde, at der er sket nogle afgørende institutionelle forandringer, som har gjort det muligt at vende en negativ økonomisk udvikling i 70'erne og starten af 80'erne til en succeshistorie siden midten af 80'erne. Men hvis man gør det sidste, bliver det mere end svært at se relevansen af de lange historiske linjer, der trækkes i bogen.

Mit eget bud er, at den relative økonomiske succes i 90'erne og til i dag har mindst lige så meget politiske som institutionelle årsager, ligesom det var tilfældet med det økonomiske ufore fra midten af 70'erne til starten af 80'erne. Det kan godt være, at Danmark over tid har udviklet en konfiguration af politiske og økonomiske institutioner, som har gjort det muligt for staten og arbejdsmarkedets parter i vidtgående enighed at formulere politisk-økonomiske strategier som svar på diverse økonomiske udfordringer. Men der ligger ikke i sådanne institutioner nogen garanti for, at disse politikker nødvendigvis vil være „passende“ eller „gode“. Det var de ikke i 70'erne. Det har de i højere grad været i 90'erne. Om de også vil være det i fremtiden, forekommer ganske åbent. Det er derfor begrænset, hvor langt vi kan komme i retning af en forklaring på de danske økonomiske præstationer – gode som dårlige – ved primært at fokusere på den institutionelle kontekst. For at parafrasere Stein Rokkan: „Institutions matter, but policies decide!“

Pladshensyn tillader desværre ikke en nærmere omtale af de enkelte bidrag. Dog skal det nævnes, at det lykkes Uffe Østergaard i kapitlet „Denmark: A Big Small State“ med et enkelt ord at foretage en ganske vidtgående omfortolkning

af den konventionelle Danmarkshistorie, når han skriver, at „Danes and the Danish language have been in unrivalled command ever since their crushing defeat of (sic) the German states in 1864 ...“ (p. 54). Mon ikke der er noget her, der skal rettes i næste udgave?

Peter Nannestad
Institut for Statskundskab
Aarhus Universitet

Modtagne bøger

- Arbo-Bähr, Henrik; Christensen, Allan; Knap, Niels (red.), *Samfundsstatistik 2007*, København: Forlaget Columbus 2007
- Bach, Christian Friis; Thorsten Borring Olesen; Sune Kaur-Pedersen; Jan Pedersen, *Idealer og Realiteter Dansk Udviklingspolitik Historie 1945-2005*. København: Gyldendal.
- Berg, Rikke; Ulrik Kjær, *Lokalt politisk lederskab*, Odense: Syddansk Universitetsforlag 2007.
- Den Jyske Historiker*, Rusland efter Sovjet. Nye rammer – nye skel, nr. 117-118 januar 2008.
- Den Ny Verden – Tidsskrift for Internationale Studier, „*We'll always have Paris*“ *Paris-erklæringen om bistandseffektivitet: sund fornuft eller nykolonialisme?* København: DIIS 2007.
- Elmelund-Præstekær, Christian; David Nicolas Hopmann, *Teflon og Bullsbit? Ti myter om politik, journalistik og valgkampe*, Odense: Syddansk Universitetsforlag 2008.
- Fairclough, Norman, *Kritisk Diskursanalyse*, København: Hans Reitzels Forlag 2008.
- Hansen, Jesper Toft, *Det mentale usikkerhedsfelt*, Århus: Jean Monnet Centret 2008.
- Hansen, Mogens Herman, *Den moderne republikanisme og dens kritik af det liberale demokrati*, Historisk-filosofiske Meddelelser 100, København: Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab 2007.
- Hatlem, Ragnar, *Lær mere – Læs mindre Håndbog i effektiv studieteknik*, København: Akademisk Forlag 2008.
- Holm, Jesper; Petersen, Lars Kjerulf; Læssøe, Jeppe; Remmen, Arne; Hansen, Carsten Jahn (red.), *Økologisk modernisering på dansk – Brud og bevægelser i miljøindsatsen*, København: Bogforlaget Frydenlund 2008.
- Jacobsen, Anette Faye, *Husbondret – Rettighedskulturer i Danmark 1750-1920*, København: Museum Tusulanums Forlag 2008.
- Jensen, Klaus Bruun, *Medier og samfund – en introduktion*, København: Forlaget Samfundslitteratur 2008.
- Jørgensen, Jeff (red.), *Terrorisme og retssikkerhed – Ret og samfund 2008*, København: Frydenlund 2008.
- Larsen, Christian Albrekt, *Danskernes nationale Forestillinger*, Aalborg: Aalborg Universitetsforlag 2008.
- Mortensen, Frede, *Slovenien – Historie Samfund Kultur*, ukendt forlag 2008.

- Mouritsen, Per; Knud Erik Jørgensen (red.), *Constituting Communities – Political Solutions to Cultural Conflict*, Basingstoke: Palgrave Macmillan 2008.
- Nielsen, Peter (red.), *Brudflader – Økonomi og Samfund 2008*, København: Bogforlaget Frydenlund 2008.
- PLUK oktober 2007*, Sønderborg: Institut for grænseregionsforskning 2007.
- Pedersen, Dorthe; Greve, Carsten; Højlund, Holger, *Genopfindelsen af den offentlige sektor*, København: Børsens Forlag 2008.
- Rosenfeldt, Niels Erik, *Lenin. En revolutionær fundamentalist*, København: Høst & Søn 2008.
- Smith, Eivind, *Konstitusjonelt demokrati*, Bergen: Fagbokforlaget 2008.
- Statsvetenskaplig tidskrift 2007/2*, Lund: Studentlitteratur 2007
- Statsvetenskaplig tidskrift 2007/3*, Lund: Studentlitteratur 2007
- Statsvetenskaplig tidskrift 2007/4*, Lund: Studentlitteratur 2007
- Svendsen, Gert Tinggaard, *Lobbyisme i EU*, Frederiksberg: Forlaget Samfundslitteratur 2008.
- Thomsen, Steen, *An Introduction to Corporate Governance – Mechanisms and Systems*, København: DJØF Publishing 2008.
- Thorup, Mikkel (red.), *Den ondeste mand i live? Læsninger for og mod Carl Schmitt*, København: Museum Tusulanums Forlag 2007.
- Østergaard, Hans Henrik Høgsbro, *Bag de røde mure*, København: Finansministeriet 2008.

Abstracts

Jesper Roest Pedersen

Does Structural Power Play a Role in Environmental Inspection in Danish Municipalities? Private Business and Politicians

The Danish Democracy and Power Study is often criticized for its lack of focus on the power of private businesses. Public authorities frequently interact with businesses in environmental inspections, and this article asks whether these businesses influence the environmental regulation in Danish municipalities. Using timeseries data covering 275 Danish municipalities for a period of 11 years, the analysis indicates that businesses have very limited influence on environmental regulation. Industrial structures, resources, and various structural characteristics have very limited effects on the regulation. The interpretation is that contemporary democracy lives up to the democratic ideals, and the article thus supports the general results of the Danish Democracy and Power Study.

Morten Bloch Eidner

Can the Ideal of Equality be Justified? A Discussion of Rawls' and Dworkin's Justifications of Liberal Egalitarianism

John Rawls and Ronald Dworkin, arguably the two most influential modern liberal egalitarians, seek to establish principles of justice. Their suggested principles differ and so do their justifications of the principles. Neither Rawls nor Dworkin, however, provide satisfactory justification of their preferred principles of justice. Rawls' justification rests on an intuitive argument and on a contract argument. Whereas the intuitive argument lacks independent justificatory force, the contract argument fails to provide a credible link between consensual promise and justification. Dworkin's justification is based on the so-called challenge model, which integrates the ideal of equality and the idea of the good life. The challenge model does provide justification of Dworkin's preferred conception of equality, but the model is equally capable of providing justification of conflicting ideals. Thus, Dworkin's justification fails. The problems identified in Rawls' and Dworkin's justifications lead to the question: How, then, can liberal egalitarianism be justified? A fruitful starting point for answering this question is to focus on the procedure rather than the substance of justification. A possible procedure is wide reflective equilibrium.

Carina Ann Meyn

Edward Hallett Carr – A Complex Realist

Edward Hallett Carr is an interesting figure in international relations theory. Not only has Carr been hailed as the alltime classical realist; he has also been criticized for being a radical utopian, and, in some instances, reproached for being a morally degenerate nihilist. This article aims at reaching a better understanding of one man's varied legacy, not by assuming that Carr is either realist or utopian – but by recognizing that he is, more than anything, complex. It is argued that what characterizes Carr's realism (which does not otherwise fit neatly into predefined conceptions) is its realist ontology, its epistemological assumption that reality is made up of cause and effect, and finally, its strategic and instrumental use of dichotomous pairs such as realism/utopianism. By opening up Carr's own definition and conception of realism; it is further argued that Carr, more than anything, is a complex realist. Complex, given the fact that Carr explicitly stresses that objective analysis, i.e. analysis without reference to values, is unfeasible. Complex, because Carr's realist worldview is both dynamic and teleological. This interpretation points to one overarching feature, which brings both meaning and coherence to Carr's body of thought: his underlying radicalism.

Christian Elmelund-Præstekær

Campaign Studies: A Typology and a Review of Danish Research

In terms of understanding election results, Danish political science has achieved great accomplishments due to classical political sociological election studies. Nevertheless campaign studies can be seen as a supplementary research area, but in Denmark this research agenda has been neglected. A first move to shed light on this agenda is a review of the existing academic literature in the field, which can be broken down into three genres: descriptive studies, studies of political communication, and studies of political marketing. Using this classification it becomes possible to identify both existing Danish campaign studies and to pinpoint promising new areas of interest to future research projects.

Om forfatterne

Jesper Roest Pedersen, stud.scient.pol. (9. semester), Institut for Statskundskab, Aarhus Universitet, har for nylig været i praktik på Danmarks faste delegation ved OECD i Paris. Arbejder for tiden som student i Finansministeriet. roestoz@hotmail.com.

Morten Bloch Eidner, stud.scient.pol (10. semester), Aarhus Universitet, har for nylig været i praktik på Danmarks faste repræsentation ved FN i New York. Har tidligere fungeret som instruktør i Politisk teori- og idehistorie og Videnskabsteori og klassikere ved Institut for Statskundskab, Aarhus Universitet. Hans interesser inkluderer politisk filosofi og internationale forhold. E-mail: morten_eidner@hotmail.com.

Carina Ann Meyn, stud.scient.pol. (9. semester), Syddansk Universitet i Odense, har for nylig været i praktik på Danmarks Mission ved OSCE, IAEA og CTBTO i Wien. Arbejder for tiden som instruktør i indledende statskundskab på Syddansk Universitet i Odense og har planlagt at skrive speciale om nuklear strategi i det 21. århundrede. E-mail: carina_meyn@hotmail.com.

Christian Elmelund-Præstekær, cand.scient.pol. og ph.d.-studerende på Institut for Statskundskab ved Syddansk Universitet. Arbejder på et projekt om negativ kampagne og interesserer sig primært for valg, partier og valgkampe. Har desuden forsket i mediesteretyper og mediestorme. E-mail: cel@sam.sdu.dk

Politicas ph.d.-serie

Michael Bang Petersen, *Straf eller rehabilitering?* – Et studie i evolutionspsykologi, følelser og politisk holdningsdannelse. Pris: 125,00 DKK inkl. moms

Lene Mosegaard Søbjerg, *UN Trusteeships – A tool of Order and Solidarity in Contemporary International Society*. Pris: 75,00 DKK inkl. moms

Mads Leth Felsager Jakobsen, *Når usikkerheden er størst ...* – En analyse af idéer, EU-krav og globaliseringens betydning for liberaliseringsprocesserne i de danske sektorer for telekommunikation og elektricitetsforsyning. Pris: 125,00 DKK inkl. moms

Peter B. Mortensen, *The Impact of Public Opinion on Public Policy – A Study of Why, When, and How Agenda Setting Matters*. Pris: 125,00 DKK inkl. moms

Anders Branth Pedersen, *Fra landvindingspolitik til naturgenopretningspolitik – Policy-netværks magt og forandring* – Pris: 125,00 DKK inkl. moms

Pia Vedel Ankersen, *Den politiske legitimitets oprindelse* – En fodnote til Easton. Pris: 125,00 DKK inkl. moms

Jakob Linaa Jensen, *Den virtuelle kaffestue* – Deliberation og demokratisk inklusion i politiske debatter på internettet. Pris: 125,00 DKK inkl. moms

Rune Stubager, *The Education Cleavage – New Politics in Denmark*. Pris: 125,00 DKK inkl. moms

Lotte Bøgh Andersen, *Offentligt ansattes strategier* – Aflønning, arbejdsbelastning og professionel status. Pris: 50,00 DKK inkl. moms

Anne Binderkrantz, *Magtens midler* – Danske Interesseorganisationer og deres indflydelsesstrategier. Pris: 50,00 DKK inkl. moms

Gitte Sommer Harrits, *Hvad betyder klasse?* – En rekonstruktion af klassebegrebet med henblik på en analyse af sammenhængen mellem klasser og politisk deltagelse i Danmark. Pris: 50,00 DKK inkl. moms